

[HYMNI.]

IN HYMNOS SANCTI AMBROSII ADMONITIO.

Ambrosium hymnos elucubrasse nemini obscurum est. Hoc namque ipse significat sermone contra Auxentium in haec verba: *Hymnorum quoque meorum carminibus deceptum populum ferunt. Plane nec hoc abnuo. Grande carmen illud, estquo nihil potentius. Quid enim potentius, quam confessio Trinitatis*, etc. (**Serm. de Basilicis num. 34**). Paulinus quoque illud testatur in Vita ejusdem Antistitis, ubi Justinæ contra ipsum insanientis persecutionem narrans, ita loquitur: *Hoc in tempore primum antiphonae, hymni, ac vigiliae in Ecclesia Mediolanensi celebrari coeperunt. Cujus celebritatis devotio usque in hodiernum diem non solum in eadem Ecclesia, verum per omnes Occidentis Ecclesias manet*. Instituti hujus initium eodem plane modo sanctus Augustinus, testis oculatus describit lib. IX *Confess.* cap. 7, qui et alibi (**Loc. infra cit.**) non raro eorundem hymnorum versibus in rei quam tractat, confirmationem lubens utitur.

Constat igitur auctoritate tantorum testium et canendorum hymnorum consuetudinem in omnes occidentales Ecclesias e Mediolanensi esse propagatam, et eorundem argumentum ac materiem in explicando divinae Trinitatis mysterio versari consuevisse. Sed nec minus exploratum est alios etiam

hymnos, ubi Ariana illa tempestas saevire desiit, a sancto Doctore compositos fuisse; quandoquidem hoc ipsum cognoscere liceat ex Augustino, Cassiodoro (**Lib. de Offic. Eccl. cap. 6**). Isidoro, concilio Toletano IV (**Can. 13**), Beda et aliis.

Itaque difficultatis cardo in hoc vertitur, ut hymni vere Ambrosiani seponantur ab alienis, ab illis videlicet quos Hilarius Pictaviensis, Sedulius, Prudentius, Fortunatus, Elpis Boetii conjux, Gregorius, Theodulphus Aurelianensis, Alcuinus ac Paulus diaconus composuerunt. Gillotius qui primus omnium hymnos Ambrosii nomine seorsim evulgatos in editionis suae appendice collectos exhibuit, sexdecim tamquam Ambrosianos admisit. Horum numerum additis octodecim aliis Romani editores adauxere: quem nova accessione amplificaverunt sequentes Parisinae editiones. Verum cum in his omnibus editionibus inserti sint hymni *Vexilla Regis prodeunt*, *Veni creator Spiritus* et alii quos Ambrosii non esse nemo non agnoscit, manifestum est in eorum censura delectum nullum esse adhibitum: sed quicumque hymni ejusdem Ambrosii nomine insigniti venerint in manus editorum, promiscue admissos. Re quidem ipsa neque Gillotius, neque Romani vadem ullum nobis producant, cujus fidei credendum putaverint: qui vero curam susceperunt Parisinarum editionum, ab iis istiusmodi testes proferuntur, quibus, si Bedam unum excipias, nulla fides haberi possit. Quis enim hymnum quemlibet propterea inter Ambrosianos censeat referendum, quod vel in choralis quodam manuscripto iisdem editoribus occurrerit, vel ipsum Radulphus Tungrensis (**De observ. canon. Propos. 13**), qui ineunte saeculo quintodecimo scripsit, *Romae in hymnariis*

antiquis, aut etiam in *Officio Ambrosiano* reperiri affirmet? Neque enim satis probatur nullum hymnorum, qui continentur in istis libris, Ambrosio perperam esse inscriptum.

Dionysius Chartusianus hymnorum, quos Ambrosianos existimavit, catalogum texuit (**Hymnor. Enarr.**): sed cur eosdem Doctori nostro adjudicarit, praeterquam de hymno, *Deus creator omnium*, rationem nullam in medium profert, nisi quod Ambrosii phrasin et characterem in quibusdam abs se agnosci testificatur. Quod argumentum quoties solum est, quam in hoc genere parum tutum sit, facile intelligas.

Non majori curae fuit Clicthoveo, ut quos hymnos sub Ambrosii titulo enumerat (**In elucidatorio**), illos eidem vindicet allatis argumentis; excepto enim hymno, *Aeterne rerum conditor*, quem ob ejus cum Hexaemero cognationem, indidem petitem existimat; ad probandos alios non aliam rationem citat, quam communem opinionem.

Idem pariter statuendum est de Gavanti (**Comment. in Rubr., § 5, cap. 6**) auctoritate, quippe qui explorandis hymnis Ambrosianis non lydium lapidem adhibeat, sed tantummodo jam citatorum Radulphi Tungrensis, Dionysii Chartusiani, Clicthovei, aut etiam aliorum adhuc aevi posterioris iudicium sequendum sibi proponat.

Habemus antiquius de hymnis Doctoris nostri testimonium in Regula beati Benedicti; hic enim sanctus dum in ea divini Officii rationem suis praescribit (**Cap. 9, 12, 16 et 17**), *Ambrosianum*, scilicet carmen, quod etiam alibi *hymnum* vocitat, ad singulas horas cantari jubet. Verum

tamen qui commentaria scripserunt in eandem Regulam, vocem *Ambrosianum* post dictum Radulphum ita interpretantur, ut eos hymnos vel *quos confecit Ambrosius, vel alios ad imitationem Ambrosianorum compositos* designet. Alioquin etiam non satis constat, an iidem hymni, quibus in Ecclesia hodieque utimur, jam inde a tempore sancti Benedicti cani consuerint.

In hac tanta difficultate hymnorum Ambrosii nostri ab alienis distinguendorum optimum esse nobis visum est, ut pro Ambrosiano nullum admittamus, qui locupletis alicujus testis auctoritate non asseratur; satius videlicet existimantes paucioribus at certioribus hoc in volumine locum tribuere, quam ut eorum numerus multiplicetur, indiscriminatim veros cum falsis in unum confundere.

Primum eorum, quos hic edimus, jure dicimus Ambrosii esse. Testem habemus sanctum Augustinum, cujus sequentia verba leguntur: *In hoc libro dixi in quodam loco de apostolo Petro, quod in illo tamquam n petra fundata sit Ecclesia, qui sensus etiam cantatur ore multorum in versibus beatissimi Ambrosii, ubi de Gallo gallinaceo ait: Hoc ipsa petra Ecclesiae canente culpam diluit* (**Lib. I Retract. c. 21**). Et sane eundem hymnum ex Hexaemero (**Lib. V, cap. 24**) desumptum esse a multis auctoribus post Bedam (*De Arte metr.*) venerabilem observatum est.

Secundus hymnus ab eodem Augustino etiam indicatur, ubi suum de materno excessu luctum ita memorat: *Eram, inquit* (**Lib. IX, cap. 12**), *in lecto meo solus, recordatus veridicos versus Ambrosii tui; tu es enim Deus*

creator omnium. Quem hymnum etiam lib. VI de Musica, cap. 9, designari non ambigimus.

Tertii quoque hymni citatus doctor ita meminit (**Lib. de Nat. et Grat. c. 63**): *Quem spiritum memoratus episcopus etiam precibus impetrandum admonet ubi in hymno suo dicit: Votisque praestet sedulis sanctum mereri Spiritum.* Hic hymnus similiter refertur inter Ambrosianos a venerabili Beda (*Loco cit.*), et habetur cum in Breviariis Cistersiensibus, tum in ultimis editionibus Parisinis Operum Ambrosianorum, unde illum huc transtulimus.

De quarto hymno dubitare non magis licet, quam de tribus superioribus. Primam ejus strophem in Synodo Romana ex Baluziana Collectione anno 430 celebrata Ambrosio ascriptam reperimus, nec non ab Ildephonso *De Perpet. Virgin. Beatae Mariae* non semel propositam: quartam vero non modo apud Cassiodorum (**In Psal. VIII in Concl. et in Psal. LXXI**), sed etiam apud Faustum Regiensem legas, qui episcopus de eadem his verbis agit (**Epist. ad G. Diac.**): *Accipe etiam in hymno sancti antistitis et confessoris Ambrosii, quem in natali Dominico per omnes Italiae et Galliae regiones persultat Ecclesia: Procede de thalamo tuo, etc.*

Quintus indicatur a Cassiodoro, dum sic loquitur (**In Psal. LXXIV**): *Ut latices fontium ruborem vini, mutata qualitate, susciperent, quem natura non habuit. Unde beatus Ambrosius in hymno sanctae Epiphaniae mirabiliter declamavit splendidissima luce verborum.* Ex hymnis autem duobus quibus mysterium Epiphaniae celebratum etiam nunc habetur, alter quem in ejus diei Officio canit Ecclesia, Sedulii est: alter

vero in Breviariis Ordinis Cisterciensis, nec non in postremis Ambrosianorum Operum editionibus exstat. In quem cum aptissime quadrent citata verba Cassiodori, non dubitavimus eundem inter legitimos tanti Doctoris fetus admittere.

Sextum hymnum aut potius hymni fragmentum auctoritate ejusdem Cassiodori (**In Psal. CI**) repraesentamus, ejus quippe de illo testimonium legimus in haec verba: *Hinc etiam sancti Ambrosii secundum Apostolum horae sextae roseus hymnus ille redoluit; ait enim: Orabo mente Dominum*, etc. Neque vero his Senatoris laudibus hic hymnus indignus est, si tantummodo spectetur sensus; verumtamen in dubium non immerito revocari potest, num vere ab Ambrosio fuerit compositus, cum in eodem leges carminis prorsus negligantur. Etenim ex iis omnibus, de quibus jam ante a nobis dictum est, clare ostenditur peritiorem exstitisse in hoc genere sanctum Antistitem, quam ut tam crebro impingeret. Sed Cassiodori non putavimus negandum auctoritati, ut inter Ambrosii nostri carmina suavissimum illud poematum recipiatur.

Septimi hymni primus versiculus ita memoratur apud Bedam (*De Arte metr.*): *Sed et Ambrosiani eo maxime currunt: Splendor paternae gloriae*. Cui versiculo ubi subjecit primos tres alios trium hymnorum, de quibus jam egimus, hoc modo prosequitur: *Et caeteri perplures, in quibus pulcherrimo est decore compositus hymnus beatorum martyrum: Aeterna Christi munera*, etc. Non videtur autem commodiori sensu accipi posse hoc testimonium, quam si eundem hymnum Ambrosio per illud attribui interpretemur: quo quidem nomine ipsum admisimus octavo loco.

Nonum, decimum, atque undecimum nobis indicavit Hincmarus Remorum episcopus (*De non trina Trin.*), cujus auctoritatem hac in re sequendam eo usque ducimus, quatenus vel hymni tanto nomine digni videntur, vel nulla ratio ut ab ejus recedamus sententia, animum impellit. Nam, exempli gratia, hymnum: *Nunc sancte nobis Spiritus*, qui canitur ad horam tertiam, ab Ambrosio profectum esse nobis non persuadet; cum videlicet alium habeamus, quem a sancto Praesule, ut ad eandem horam concineretur, constat fuisse compositum. Caeteri vero quorum versiculos, aut etiam strophas tamquam Ambrosianas subinde refert, tam crebris mendis inquinati sunt, ut ab ejus viri elegantia longe abhorreant: nonnulli etiam illius concinnitatis nihil praeferunt, quae singulis versibus singulos sensus ab Ambrosio includi consuevisse Beda testatur.

Duodecimi cognitionem debemus beato Ildephonso, qui semel ac iterum in sermone *de Parturit. et Purificat. B. Mariae Virg.* primam ejusdem hymni stropham tamquam ab Ambrosio compositam citat: unde in posteriores Operum sancti Doctoris editiones fuit translata: secundam vero ac tertiam stropham ex Georgii Cassandri libro *de Hymnis ecclesiasticis*, ubi sine auctoris nomine idem hymnus legitur, exscripsimus. Quamvis autem subinde peccatum in eo fuerit adversus prosodiam, non tamen Ambrosio propterea indignum judicamus; cum in hymnis ejus indubitatis hujusmodi errata reperire sit, sed non frequentia.

Hymnus *Te decet laus* Ambrosianus vocatur lib. I *Miraculorum sancti Richarii*, sed quonam sensu ita dictus sit, haud satis liquet; cum enim ille non constet metris, neque ab Ambrosio, neque ad formam Ambrosianam factum oportet.

De cantico eucharistico *Te Deum laudamus*, pigeret hic anxie dicere; nemo quippe est hac nostra aetate non plane rudis, qui fabulam esse inficiatur, quod eundem hymnum post baptizatum ab Ambrosio magnum Augustinum ab utroque alternis vicibus decantatum olim jactabant. Non negamus autem hymnorum qui vulgati sunt in superioribus editionibus, maxime vero eorum qui ad horas diurnas et feriarum vespas decurruntur, aliquos pertinere ad Ambrosium: sed quia eos ab alienis dignoscere hoc opus, hic labor est, eo minori cum dubitatione illos omisimus, quod fere in omnibus Breviariis, aliisque libris maxime obviis circumferuntur .

SANCTI AMBROSII MEDIOLANENSIS EPISCOPI HYMNI. (C,S)

1219 HYMNUS I.

*Aeterne rerum conditor,
Noctem diemque qui regis,
Et temporum das tempora,
Ut alleves fastidium,
Praeco diei jam sonat,
Noctis profundae pervigil,
Nocturna lux viantibus,
A nocte noctem segregans.
Hoc excitatus Lucifer,
Solvit polum caligine,
Hoc omnis errorum chorus,*

Viam nocendi deserit.

*Hoc nauta vires colligit,
Pontique mitescunt freta,
Hoc ipsa petra Ecclesiae
Canente, culpam diluit.*

*Surgamus ergo strenue,
Gallus jacentes excitat,
Et somnolentos increpat,
Gallus negantes arguit.*

*Gallo canente, spes reddit,
Aegris salus refunditur,
Mucro latronis conditur,
Lapsis fides revertitur.*

*Jesu, labantes respice,
Et nos videndo corrige;
Si respicis, lapsus cadunt,
Fletuque culpa solvitur.*

*Tu lux refulge sensibus,
Mentisque somnum discute:
Te nostra vox primum sonet,
Et vota solvamus tibi.*

HYMNUS II.

*Deus creator omnium,
Polique rector, vestiens
Diem decoro lumine,
Noctem soporis gratia.*

*Artus solutos ut quies
Reddat laboris usui,*

*Mentesque fessas allevet,
Luctusque solvat anxios.*

*Grates peracto jam die,
Et noctis exortu preces,
Votis, reos ut adjuves,
Hymnum canentes solvimus.*

*Te cordis ima concinant,
Te vox canora concrepet,
1220 Te diligat castus amor,
Te mens adoret sobria.*

*Ut cum profunda clauserit
Diem caligo noctium,
Fides tenebras nesciat,
Et nox fide reluceat.*

*Dormire mentem ne sinas,
Dormire culpa noverit,
Custos fides refrigerans,
Somni vaporem temperet.*

*Exuta sensu lubrico,
Te cordis alta somnient;
Nec hostis invidi dolo
Pavor quietos suscitet.*

*Christum rogemus et Patrem,
Christi Patrisque Spiritum,
Unum potens per omnia
Fove precantes Trinitas.*

HYMNUS III.

*Jam surgit hora tertia,
Qua Christus ascendit crucem,
Nil insolens mens cogitet,
Intendat affectum precis.*

*Qui corde Christum suscipit,
Innoxium sensum gerit:
Votisque praestat sedulis,
Sanctum mereri Spiritum.*

*Haec hora qua finem dedit
Diri veterno criminis,
Mortisque regnum diluit,
Culpamque ab aevo sustulit.*

*Hinc jam beata tempora
Coepere Christi gratia:
Fide replevit veritas
Totum per orbem Ecclesias.*

*Celso triumpho vertice,
Matri loquebatur suae:
En filius, mater, tuus;
Apostole, en mater tua.*

*Praetenta nuptae foedera
Alto docens mysterio;
Ne virginis partus sacer
Matris pudorem laederet.*

*Cui fidem coelestibus
Jesus dedit miraculis:
Nec credidit plebs impia;
Qui credidit, salvus erit.*

*Nos credimus natum Deum,
Partumque Virginis sacrae, 1221
Peccata qui mundi tulit,*

Ad dexteram sedens Patris.

HYMNUS IV.

*Veni, redemptor gentium,
Ostende partum Virginis,
Miretur omne saeculum:
Talis decet partus Deum.*

*Non ex virili semine,
Sed mystico spiramine,
Verbum Dei factum caro,
Fructusque ventris floruit.*

*Alvus tumescit Virginis,
Clastrum pudoris permanet,
Vexilla virtutum micant,
Versatur in templo Deus.*

*Procedens de thalamo suo,
Pudoris aula regia,
Geminae Gigas substantiae,
Alacris ut currat viam.*

*Egressus ejus a Patre,
Regressus ejus ad Patrem;
Excursus usque ad inferos,
Recursus ad sedem Dei.*

*Aequalis aeterno Patri
Carnis tropaeo accingere
Infirma nostri corporis
Virtute firmans perpeti.*

*Praesepe jam fulget tuum,
Lumenque nox spirat novum,*

*Quod nulla nox interpolet,
Fideque jugi luceat.*

HYMNUS V.

*Illuminans Altissimus
Micantium astrorum globos,
Pax, vita, lumen, veritas,
Jesu fave precantibus.*

*Seu mystico baptismate
Fluenta Jordanis retro
Conversa quondam tertio
Praesente sacraris die.*

*Seu stella partum Virginis
Coelo micans signaveris;
Et hac adoratum die
Praesepe Magos duxeris.*

*Vel hydriis plenae aquae
Vini saporem infuderis:
Hausit minister conscius,
Quod ipse non impleverat.*

*Aquas colorari videns,
Inebriare flumina;
Mutata elementa stupent
Transire in usus alteros.*

*Sic quinque millibus viris
Dum quinque panes dividis,
Edentium sub dentibus
In ore crescebat cibus.*

Multiplicabatur magis

Dispendio panis suo: 1222
Quis haec videns mirabitur
Juges meatus fontium?
Inter manus frangentium
Panis rigatur profluus:
Intacta quae non fregerant,
Fragmenta subrepunt viris.

HYMNUS VI.

Orabo mente Dominum,
Orabo simul spiritu;
Ne vox sola Deo canat,
Sensusque noster alibi
Ductus, aberret fluctuans,
Vanis praeventus casibus.

HYMNUS VII.

Splendor Paternae gloriae,
De luce lucem proferens,
Primordiis lucis novae
Diem dies illuminans.
Verusque sol illabere,
Micans nitore perpeti,
Jubarque sancti Spiritus
Infunde nostris sensibus.
Votis vocemus et Patrem,
Patrem perennis gloriae,
Patrem potentis gratiae,

Culpam releget lubricam.

*Informet actus strenuos,
Dentes retundat invidi,
Casus secundet asperos,
Donet gerendi gratiam.*

*Mentem gubernet et regat,
Casto fideli corpore,
Fides calore ferveat,
Fraudis venena nesciat.*

*Christusque nobis sit cibus,
Potusque noster sit fides,
Laeti bibamus sobriam
Ebrietatem Spiritus.*

*Laetus dies hic transeat,
Pudor sit ut diluculum,
Fides velut meridies,
Crepusculum mens nesciat.*

*Aurora cursus provehit,
Aurora totus prodeat
In Patre totus Filius
Et totus in Verbo Pater.*

HYMNUS VIII.

*Aeterna Christi munera,
Et martyrum victorias,
Laudes ferentes debitas,
Laetis canamus mentibus.*

*Ecclesiarum principes,
Belli triumphales duces,*

*Coelestis aulae milites,
Et vera mundi lumina.*

*Terrore victo saeculi, 1223
Spretisque poenis corporis,
Mortis sacrae compendio,
Vitam beatam possident.*

*Traduntur igni martyres,
Et bestiarum dentibus,
Armata saevit ungulis
Tortoris insani manus,
Nudata pendent viscera,
Sanguis sacratus funditur,
Sed permanent immobiles
Vitae perennis gratia.*

*Devota sanctorum fides,
Invicta spes credentium;
Perfecta Christi charitas,
Mundi triumphat principem.*

*In his Paterna gloria,
In his voluntas Filii,
Exsultat in his Spiritus,
Coelum repletur gaudiis.*

*Te nunc, Redemptor, quaesumus,
Ut ipsorum consortio
Jungas precantes servulos,
In sempiterna saecula. Amen.*

HYMNUS IX.

*Somno reffectis artubus,
Spreto cubili surgimus,
Nobis, Pater, canentibus
Adesse te deposcimus.*

*Te lingua primum concinat,
Te mentis ardor ambiat;
Ut actuum sequentium
Tu, sancte, sis exordium.*

*Cedant tenebrae lumini,
Et nox diurno sideri;
Ut culpa quam nox intulit,
Lucis labascat munere.*

*Precamur iidem supplices,
Noxas ut omnes amputes;
Ne ore te canentium
Lauderis in perpetuum.*

*Praesta, Pater piissime,
Patrique compar unice, 1224
Cum Spiritu paraclito
Regnans per omne saeculum.*

HYMNUS X.

*Consors paterni luminis,
Lux ipse lucis, et dies,
Noctem canendo rumpimus,
Assiste postulantibus.*

*Aufer tenebras mentium,
Fuga catervas daemonum:*

*Expelle somnolentiam,
Ne pigritantes obruat.
Sic, Christe, nobis omnibus
Indulgeas credentibus;
Ut prosit exorantibus,
Quod praecinentes psallimus.*

HYMNUS XI.

*O Lux beata Trinitas,
Et principalis unitas,
Jam sol recedit igneus,
Infunde lumen cordibus.
Te mane laudum carmine,
Te deprecamur vespere,
Te nostra supplex gloria,
Per cuncta laudet saecula.*

HYMNUS XII.

*Fit porta Christi pervia,
Referta plena gratia,
Transitque Rex, et permanet,
Clausula, ut fuit, per saecula.
Genus superni luminis,
Processit aula virginis,
Sponsus, redemptor, conditor,
Suae gigas Ecclesiae.
Honor matris et gaudium,
Immensa spes credentium,*

*Per atra mortis pocula,
Resolvit nostra crimina.*